

u radu »Umijeće uspravnog hoda« također otvara ekonomsko-političko pitanje, odnosno pitanje o realnoj mogućnosti prekida s dominacijom logike kapitala tamo gdje se ona još nije razvila do svojih krajnjih posljedica, ma koliko one destruktivne bile (ekološke i druge). Ovdje »uspravni hod« služi kao metafora uljuđenosti koja je pred izazovom pada u nazadni barbarizam, kao mogućom posljedicom spomenute destruktivnosti upravljačkog modela koji partikularni interes podiže na razinu općeg. Ankica Čakardić člankom »Socijalni izvori fašizma: analiza Clare Zetkin« razrješava terminološku zbrku oko pojma »fašizam«, oko kojega postoji sklonost pripisivanja brojnih mu konotacija te pomoću primjera Clare Zetkin demistificira samoprolamiranje fašista socijalistima. Iz ovih se primjera fašizam jasno očituje kao »izraz propadanja i raspadanja kapitalističke ekonomije, i kao simptom raspada buržoaske države« (str. 483).

Mnoštvo je pitanja otvoreno radovima ovog zbornika, brojnost kojih se podudara s brojem mogućih identiteta i smjerova čovjekova sebe-stvarajućeg ostvarenja, od kojih niti jedan ne opravdava esencijalizam u antropo-kulturološkom smislu, prema kojemu jesuća imaju hipostaziranu i nepromjenjivu bit (usp. str. 409–410), a na čemu se gradi hijerarhija rasa, vrsta, klasa, nacija, partija, itd., a sve samih metafizičkih utvara, kao što to ističe Hrvoje Jurić u radu naslova »Čiribiribela: metafizika, kultura i politika identiteta«. Jedan osvrt »O agnosticizmu, vjeri, nevjeri i sličnim uzaludnostima«, prilog je Željka Senkovića, u kojemu ističe kako su moderna religijska pitanja rasprave o društveno-političkim temama (ekologija, demografija, politika, seksualnost, itd.) (usp. str. 318) te da pojam »sekularno« nema protureligijsko značenje. Komentirajući krizu tolerancije koja je po ovim pitanjima danas prisutna, autor podsjeća na povijesni primjer predmoderne vjerske tolerancije ozbiljene u Rimskom carstvu te takvu vjersku toleranciju postavlja kao moguću paradigmu, nasuprot koje je abrahamska nesnošljivost kulminirala u fanatičnom zatvaranju posljednje atenske škole 529. godine, jer filozofija je »povijesno najvažnija pronositeljica pluralizma« (str. 319). Marko Kos u tekstu »Svako vrijeme ima svoje izazove«, na primjeru »percepcije koronavirusa i njemu pratećih mjera«, demonstrira primjenjivost Veljakova pojma antitetičke solidarnosti, kojim se izražava interesna povezanost dvije u nekom sukobu naizgled suprotstavljene strane. Na tragu teksta Pavla Žitka, »O neizbježnosti aporije i nužnosti kontroverzije«, o slojevitosti ovdje iznesenih kritika može se reći kako ona prožima sfere od poststrukturalističkih pokušaja izmicanja svakoj diskurzivnoj zatvorenosti, do povijesno unutraške odbacivanja metafizi-

zike, a u kojoj se raspoznaje i kritika suvremene znanstvene disciplinarnе specijalizacije i inherentnog joj specizma. Ne nedostaje tako ni kritika tendencije instrumentaliziranja čovjekova uma koja je čvrsto vezana s trendom znanstveno-intelektualne društvene neangažiranosti umjesto koje sve uočljivijim biva fenomen uljužukanosti intelektualaca u disciplinarno-dogmatske mikrosvijetove ekspertize. Podsjećajući na dramu *R.U.R.* češkog pisca Karel Čapeka, Damir Smiljanić člankom »*Homo ex machina*« otkriva moguću opasnost još jedne lažne alternative, u anticipacijsko-transhumanističkoj ideji »novog čovjeka«.

Uz temu rada »O moći i nemoći obrazovanja«, Tomislav Krznar pita se ima li ono neke veze s time što se, u Veljakovu shvaćanju, nalazi »u temelju svakog praktičkog postupanja« (str. 526). U obrazovanju prevladava model koji um svodi na razum, na prihvaćanje dogme jedne istine, a Veljakovo shvaćanje obrazovanja, kao uopće pojave filozofije u antici te kasnije prosvjetiteljstva, ogleda se u kritičkom odbacivanju »zdrazovorazumskih« istina i prihvaćanju toga da možda uopće ne postoji jedna istina te da se razmjena znanja zasniva na dijalogu, umjesto na monološkim predajama. Prijenos gotovih formulacija čini od filozofskog obrazovanja praktičku filozofiju, filozofiju koja služi nekom drugom interesu od onog da se navlastito služi vlastitim umom i bude odista svoj, u praktičkoj svrsi filozofije (usp. str. 535–536). Zaključno uz ovaj prikaz, no nipošto u smislu stavljanja točke na sve moguće rasprave koje su u njemu otvorene, vrijedi se sjetiti onoga što je Lino Veljak napisao u »Petrićevom monizmu« (1999.), a što Predrag Finci izdvaja u članku »Nasuprot dogmi«. Sloboda ili

»... filozofija započinje [...] iskorakom mišljenja iz sveopćeg suglasja.« (Str. 58.)

Bernard Špoljarić

Damir Barbarić

Iz radionice duha

Matica hrvatska, Zagreb 2021.

Knjiga *Iz radionice duha* autora Damira Barbarića, sabire radove većim dijelom objavljene u domaćim i inozemnim časopisima te

zbornicima u proteklih desetak godina. Impozantnome je opsegu od dvadeset i dva članka autor pridodao tri doručena i dosad neobjavljena teksta izlaganja. Uz nagrađenu zbirku eseja pod naslovom *Putokazi* (2018.) i niza vrlo poticajnih djela objavljenih proteklih godina na hrvatskome i njemačkome jeziku, kao što su *Die Sprache der Philosophie* (2011.), *Veliki prsten bivanja. Uvod u Nietzscheovu misao* (2014.), *Skladba svijeta. Platonov Timaj* (2017.), autor nas novoobjavljenom knjigom odmjereno i nenametljivo prepušta duševnom ugađanju, suočavajući nas misaono s iznimno zahtjevnim filozofskim pojmovima i problemima kao što su, primjerice, sloboda, obrazovanje, jezik, znanost, ljepota i priroda. Obuhvativši pozamašan broj filozofa od Platona, Aristotela i Solona, preko Schellinga, Hegela i Schopenhauera pa sve do Nietzschea i Heideggera, autor priprema duhovnu pozornicu na kojoj bi čitatelj dugotrajnim i marljivim radom, da se poslužimo Heideggerovim rječnikom, umješno izdržavao u blizini otvorene čistine bitka.

Osobitost se Barbaričeve knjige sastoji u tome što radovi nisu zamišljeni kao sustavna cjelina na osnovi koje bi čitatelj bezbrižno i lagodno slijedio sigurno utabane staze provedenoga istraživanja te bez prevelika napora stigao do postavljenih ciljeva, prisvajajući putem tuđe misli i uvide. Namjera je autora upravo suprotna, a prema riječima iz predgovora, knjiga je zamišljena kao živo kretanje duha, pa se stoga ne zadržava na slovu, nego cjelokupno misaono zbivanje prepušta čitatelju, koji se »radom i napregnutošću pojma« treba uzdići u »čisti eter slobode« (str. 10). Kao što se za primjereno čitanje Nietzscheova djela *Tako je govorio Zaratustra* zahtjeva svojevrsna obuzetost, Zaratustrin ples, no ne i pretjerana fascinacija (str. 386), a što je pritaženo naznačeno u samom podnaslovu »Knjiga za svakoga i ni za koga«, tako se za dublje razumijevanje filozofskih pojmova i problema ne zahtjeva samo učenost i elokvencija nego unutrašnje živo iskustvo. Upravo je na tome tragu priređena i Barbaričeva knjiga. Radionica duha posve je osoban i krajnje intiman put pa su veliki »majstor« i »zanatlije« iz povijesti filozofije u knjizi stavljeni u drugi plan, dok je u prvi plan isturen čitatelj-šegrt, koji na ramenima majstora tek treba postati umjetnik i stvaratelj. Misao Vanje Sutlića, koja je autoru poslužila kao svojevrsna smjernica, na osebujan način ukazuje kako se za filozofiranje zahtjeva razumijevanje cjeline života i bivanja:

»Duhovno biti, ne biti samo intelektualni ili manualni radnik, ili oboje zajedno – jedan čitav svijet se traži za to!« (Str. 10.)

Na pet stotina i sedam stranica knjiga uz kratak predgovor sabire sljedeće radove: »Što je obrazovanje?« (str. 13–31); »Poučavanje,

istraživanje, mišljenje« (str. 31–47); »Riječ u prilog romantici« (str. 47–65); »Etimologija – putokaz mišljenju?« (65–77); »Ponavljanje« (str. 77–91); »Prometej ili ono titansko duha« (str. 91–111); »O istinskom bogatstvu« (str. 111–129); »Muzika i etos« (str. 129–147); »Na izvoru demokracije« (str. 147–183); »Nastajanje svega« (str. 183–195); »Analogijsko rađanje« (str. 195–205); »Sjaj ljepote i ljubavna žudnja« (str. 205–221); »Put kroz stvar po sebi« (str. 221–229); »Živi zor prirode« (str. 229–249); »Patnjom do mudrosti« (str. 249–261); »Jezik kao organ tvorbe misli« (str. 261–277); »Sloboda, zlo, ljubav« (str. 277–295); »Napor pojma i iskustvo mišljenja« (str. 295–343); »Beskonačna bol i pomirenje« (str. 343–367); »Hegel kao figura Janusa« (str. 367–385); »Pristup Zaratustri« (str. 385–403); »Čovjek kao pastir bitka« (str. 403–421); »Čistina za samoprikrivanje« (str. 421–443); »Indiferentnost i opuštenost« (str. 443–475); »O slušanju i mišljenju« (str. 475–499). Na kraju knjige nalaze se još »Podaci o radovima u knjizi« i »Kazalo imena«.

Odgovor na pitanje treba li pravi odgajatelj i predavač doista biti umjetnik i stvaratelj možemo pronaći u prva dva članka pod naslovom: »Što je obrazovanje?« i »Poučavanje, istraživanje, mišljenje«, u kojima autor iz duha klasične njemačke filozofije propituje, ne samo spoznajnu nego i odgojnu dimenziju obrazovanja kao »processa oblikovanja slobodna i cjelovita čovjeka« (str. 33). Uz Fichteove pronicave uvide o slobodnome i moralnome određenju učenjaka te Hegelove znamenite govore u Nürnbergu u službi rektora gimnazije, Barbarić polazi od promišljanja Wilhelma von Humbolta, nadahnuta i potaknuta Schellingovim predavanjima pod naslovom *O metodi akademskog studija* iz 1802. godine. Razmatrajući pojam obrazovanja autoru se kao polazište nameće nezaobilazno pitanje svrhe, jer imajući na umu da se današnje obrazovanje svelo isključivo na »ovladavanje formalnim vještinama« potrebnima za sudjelovanje u procesu rada (str. 33), postavljao se opravdano pitanje nismo li od razdoblja njemačke klasike i romantike pa sve do današnjih dana iz vida izgubili njegovu svrhu i pravi smisao. Moderno obrazovanje već odavna ne smjera izgradnji čovjekova duševno-duhovnog držanja (ἦθος), nego služi stjecanju vještina, kojima bi se što produktivnije pridonijelo već unaprijed zadanim predlošcima i obrascima tehnološko-informacijskoga pogona. Već je Heidegger u spisu »Die Zeit des Weltbildes« [»Doba slike svijeta«] vrlo precizno naznačio problem modernoga obrazovanja:

»Odlučujući razvitak novovjekovnog pogonskog karaktera znanosti oblikuje i novu vrstu čovjeka. Učenjak iščekava. Nadomješta ga istraživač, zaposlen istraživačkim projektima [...].« (Str. 27.)

Nasuprot modernim nastojanjima da se obrazovanje svede tek na stjecanje potrebnih vještina, dakle, tek na sredstvo, njemački su filozofi po uzoru na cjelovito i obuhvatno obrazovanje Grka (παιδεία) stjecanje znanja shvaćali prvenstveno kao svrhu po sebi. U osnovi je takva shvaćanja upravo pojam slobode, koji se ne ograničava tek površnim razumijevanjem slobode *od* nečega ili slobode *za* nešto, nego u sebi obuhvaća i pretpostavlja stvaralački duh. Kao što je za Platona akademija bila mjesto izobrazbe najvišega znanja, te je po uzoru na skladnu uređenost kozmosa imala svrhu preokretanja cjelokupne duše, a ne tek usvajanje pojedinačnoga, razumskoga znanja (str. 25), tako je u razdoblju procvata njemačkoga idealizma sveučilište smatrano primjerenim mjestom za stjecanje cjelovita obrazovanja. Stoga je i zamišljeno kao organska cjelina i živo jedinstvo znanja, a na što upućuje i sâm latinski naziv *universitas*. Obrazovanje za Schellinga i Humbolta zadire u cjelinu čovjekova bića te je posve živo i osobno. Pravi se učenjak i poučavatelj stoga ne zadovoljava tek usvajanjem i prenošenjem zatečenoga, a samim time i izvanjskoga i tuđega znanja, nego je ujedno umjetnik i proizvođač koji postojeći sadržaj preuzima, nanovo tumači i prerađuje (str. 22), proizvodeći iz sebe – iz vlastite radionice – preinačenu cjelinu naslijeđenoga znanja. Što doista obuhvaća pojam cjeline čovjekova bivanja i kako se prema njoj primjereno opoditi, na sebi je svojstven način izloženo u člancima koji obrađuju teme iz antičke filozofije: »Prometej ili ono titansko duha«; »O istinskom bogatstvu«; »Muzika i etos«; »Na izvoru demokracije«; »Nastajanje svega«; »Analogijsko rađanje« te »Sjaj Ljepote i Ljubavna žudnja«. Na prvi bi se pogled moglo doimati kako navedeni naslovi tematski značajno odudaraju jedni od drugih, i premda svaki za sebe tvori jedinstvenu i zaokruženu cjelinu, ipak se međusobno upotpunjuju i nadovezuju. Nastojeći se, primjerice, u članku »O istinskom bogatstvu« približiti odgovoru na pitanje kako odmjerenim držanjem steći vrlinu, odnosno ravnotežu između onoga premla i onoga previše, Barbarić u članku »Prometej ili ono titansko duha« otkriva što je to ono titansko čovjekova duha, što, ostane li tek na razini sirove volje za moći, ne poznaje nikakvu mjeru i granicu (str. 105). Oslonivši se na Schellingova predavanja o mitologiji te na neizostavna tumačenja Hans-Georga Gadamera, mitološki lik Prometeja razumije kao simbolički izričaj lukavosti i stvaralačkoga duha te u tom pogledu kao snagu lukava umijeća (str. 98 i 101), s obzirom na to da on, prema grčkoj tradiciji, ljudima daruje duhovnu sposobnost iznalaženja, odnosno vještine (τέχνη).

Imajući u vidu posvemašnju prevlast tehničko-tehnološke proizvodnje, kao da smo u vlastitoj neobuzdanosti »umišljene svemoći« suviše olako zanemarili poruku priče o Prometeju, koja prema Gadamerovu tumačenju ocrtava »tragediju kulture« (str. 92). Sagledavajući dvosmisleni i slojevit narav lukava umijeća, ne zanemarujući svu ozbiljnost mogućih posljedica njegove zavodljivosti i varavosti, Barbarić u članku ujedno naglašava važnost njezina skrivena naličja. Prema predaji grčkih pjesnika čovjeku je uz vatru darovana i nada, koja se kao svojevrсни pandan volji za moć, koja »bez mjere stremlji u bezmjerje« (str. 106), može shvatiti kao nezasitnost i slijepa težnja. No, govoreći o nezasitnosti koja se rađa uslijed bezgraničnoga bogatstva, Barbarić se u članku »O istinskom bogatstvu« osvrće i na pravi smisao bogatstva i obilja, koji se krije u mjeri mudrosti. Tumačeći Solonovu elegiju o polisu, pokazuje kako istinska mjera za Solona nije drugo doli skladna i dobro uređena zakonitost. Razmotre li se navedeni pojmovi, već je na prvi pogled razvidno da se oni ne odnose strogo i jedino na državničko umijeće, nego i na muzičko, odnosno pjesničko, a upravo se u tome i sastoji iznimnost grčkoga duha. Naime, skladna i dobro uređena zajednica počiva upravo na muzičkoj ugođenosti, na što upućuje grčka riječi νόμος, koja ujedno znači i muzički sklad (str. 122). Što je za Grke predstavljao polis i kako su poimali skladno uređenu zajednicu, Barbarić je prikazao u članku »Na izvoru demokracije«, a po tom je pitanju osobito zanimljivo Aristotelovo razlikovanje umijeća stjecanja (*tekhne khrematistike*) i pravičnoga upravljanja kućanstvom (*tekhne oikonomike*), na osnovi kojega zaključuje kako je za Aristotela privreda u potpunosti vezana etičkim i političkim normama (str. 162).

Ne ulazeći podrobno u tematiku svakog jedinog rada, još ćemo se nakratko osvrnuti na članke »Hegel kao figura Janusa«, »Pristup Zarastri« i »Čovjek kao pastir bitka«, s obzirom na to da u njima autor otvara pitanja dovršenja i prevladavanja metafizike i »subjektivistički« usmjerene filozofije njemačkoga idealizma. Pitanje dovršenja metafizike presudno je razumijevanje ne samo krize suvremene filozofije nego i nemogućnosti da se smisao današnje epohe bitno promisli i zahvati u cjelini bivanja. Odmah na početku članka »Hegel kao figura Janusa«, Barbarić iznosi vrlo značajnu misao Eugena Finka, na osnovi čijih se tumačenja suočava s izrazito zahtjevnim i opsežnim Hegelovim djelima:

»Suočenje s njemačkim idealizmom bitno pripada situaciji sveg današnjeg mišljenja. Jer on je zadnja ontologija koja je dovela do potpune razrade svih pojmova bitka i prorade povijesne predaje pojmovlja bitka.« (Str. 367.)

Ne smije se, doduše, zanemariti da su i Nietzsche i Heidegger, bez obzira na to što su svaki na svoj način nastojali prevladati metafiziku, ostali ili duboko ukorijenjeni u njezinoj tradiciji ili se od nje nisu u potpunosti odvojili (str. 390 i 409). To i nije osobito začudno ima li se na umu da se metafizičko mišljenje nikako drugačije i ne može prevladati nego upravo iz njega samoga. Upravo je to i razlog zašto je za razumijevanje Nietzscheova djela *Tako je govorio Zaratustra* potrebno poznavanje metafizičke tradicije:

»... pogledom na cjeloviti vidokrug metafizičke predaje, unutar kojega tek svi njegovi problemi, pitanja i pokušaji rješenja mogu dospjeti do primjere-na tumačenja i shvaćanja.« (Str. 388–389.)

Premda je Heidegger uložio značajan napor ne bi li istaknuo potrebu čovjekove korjenite preinake skokom u svijet, odnosno u ekstatičko okruženje tubitka (str. 410), i sâm je u *Bitku i vremenu* zamijetio sve poteškoće pokušaja nadvladavanja metafizičkoga mišljenja. U postmodernističkim je filozofijama 20. stoljeća postojala snažna tendencija kritike i rušenja metafizičke tradicije Zapada, no odvojivši se od nje filozofijski su pojmovi ostali bez čvrstog uporišta, dok se promišljanje svijeta i života pokazalo tek jalovim pokušajem. No, još uvijek nedostaje odgovor na pitanje je li filozofija idealizma doista stigla do svog dovršenja i treba li se nju prevladati ili je problem konačnosti i egzistencije nakon ontološke razrade svih pojmova ostao neriješen. Kako ističe Barbarić, upravo je Fink prigovorio Heideggeru da je Hegelovu filozofiju promatrao tek s gledišta »ontologije subjekta«, predviđevši dublji smisao konačnosti (str. 370).

Premda knjiga *Iz radionice duha* obuhvaća velik broj radova uz mnoštvo raznovrsnih tema, ipak su oni na posve osobit način objedinjeni u cjelinu. U članku »Analogijsko radanje«, analogija je, među ostalim, određena i kao takva raščlamba cjeline koja tu cjelinu ujedno sjedinjuje i drži na okupu (str. 195). Unutrašnja povezanost radova u knjizi počiva upravo na raznovrsnosti tema, s obzirom na to da se problemi i pitanja u njima obrađuju i razmatraju uvijek s novog gledišta i na nov način. U jedinstvenu ih cjelinu sjedinjuje upravo misaoni rad duha. U dosluhu s filozofskom tradicijom, radovi tragaju za čovjekovim istinskim bivanjem, no pritom se ne zadržavaju samo na proteklim razdobljima nego propituju i suvremena zbivanja. Stoga, knjiga može poslužiti kao smjernica svima onima koji su spremni zakoračiti u istinsku slobodu duha, no ujedno i kao vrijedan poticaj onima koji se tek trebaju odvažiti na bitno mišljenje cjeline svijeta i povijesti.

Denis Novko

Snježana Paušek-Baždar

Dubrovački prirodoslovci u vrhu povijesti znanosti (od 15. do 19. stoljeća)

Ogranak Matice hrvatske u
Dubrovniku, Dubrovnik 2020.

Snažna i moćna Dubrovačka Republika, grad slavne prošlosti poznat po svojim jakim trgovačkim i pomorskim vezama sa svijetom, podarila je svijetu brojne velike umove koji su svojim znanstvenim, književnim i filozofskim doprinosom uvelike »nadišli dubrovačke zidine« (str. 9) i upisali se u sâm vrh svjetske misli. Pisana za širu čitalačku publiku, nova knjiga Snježane Paušek-Baždar svojim jednostavnim i lako razumljivim jezikom s velikom lakoćom ocrtava okruženje, živote i djela brojnih još uvijek nedostavno poznatih dubrovačkih prirodoslovaca, omogućujući na taj način i onima izvan struke da prepoznaju njihovo mjesto u domaćoj, ali i europskoj baštini.

Knjiga je pisana kronološki i obuhvaća razdoblje od 15. do 19. stoljeća, a započinje razlaganjem o prirodoslovnoj sredini Dubrovnika u 14. i 15. stoljeću. Upoznavanje s društvenom i kulturnom sredinom te duhovnim kontekstom u kojoj se razvijaju izdvojeni pojedinci značajno je za potpunije razumijevanje izvora i dometa genija dubrovačkih znanstvenika. Povoljna intelektualna klima jednog od tada rijetkih gradova slobode i blagostanja kakav je bio Dubrovnik u 14. i 15. stoljeću stvarala je plodno tlo za razvoj velikih umova. Tako se već u ranorenesansnom Dubrovniku istaknuo dominikanac Ivan Gazul (Dubrovnik, ? – Dubrovnik, 1465.), koji je čitav svoj znanstveni rad posvetio astronomiji i astrologiji. Zahvaljujući zapisima njegovih suvremenika doznajemo za njegovo, nažalost, izgubljeno djelo *De directionibus (O direkcijama)*, napisano u Dubrovniku 1438. godine. O značenju Gazulovih astroloških spoznaja govori podatak da je bio povezan sa značajnijim humanistima na sjeveru Hrvatske, okupljenima oko snažnog znanstvenog i kulturnog kruga kralja Matijaša Korvina u Mađarskoj. U ime samog kralja koji je na svom dvoru želio okupiti istaknute znanstvenike i umjetnike, Ivan Česmički (tzv. Janus Pannonius), potaknut relevantnim znanstvenim doprinosima Gazulova astrološkog djela, upućuje Gazulu poziv da dođe u Mađarsku. Iako Gazul, tada već u visokim godinama života i oslabljena zdravlja, nije otputovao u Mađarsku, poslao je svoje astrološko djelo *De directionibus*. Ono je bilo nepresušan izvor znanja i proučavanja,